

'Het grote verband'

R. de Jong

De organisatoren van het symposium hebben als titel 'Het grote verband' gekozen.

Dat roept direct de vraag op of er wel sprake is van een verband in de praktijk van de monumentenzorg. Of anders gezegd, of dat wat er op dit terrein gebeurt wel met elkaar in een groot verband staat?

Kan er gesproken worden van de monumentenzorg, met de nadruk op het bepalend lidwoord de of blijkt er veeleer sprake te zijn van een monumentenzorg-praktijk, die op verschillende manieren wordt bedreven en waarvan de uitkomsten niet of nauwelijks met elkaar in verband (lijken te) staan?

Kijkend naar de huidige situatie kan er gesproken worden van verschillende vormen van monumentenzorg. Vormen, die ik zou willen benoemen met de volgende voor zich sprekende aanduidingen.

De volgorde, waarin ik ze noem, is naar mijn mening inmiddels de hiërarchische geworden. Er is sprake van:

- politieke monumentenzorg (Tuinwijk Zuid, Haarlem; de monumentenzorg als onderdeel in de ruimtelijke ordening)
- representatieve (Voorm. postkantoor achter Paleis op de Dam)
- toeristische (Bourtange, Kerkenpad)
- wettelijke (verwijderen en wederopbouw van de huizen naast het Witte Huis in Rotterdam, maar ook het bindend systeem van wetten en bepalingen)
- esthetische (restauraties van na de Tweede Wereldoorlog)
- wetenschappelijke:
 - architectuurhistorische (Rietveld-Schröderhuis)
 - archeologische
 - bouwhistorische (Buskensklooster; Kasteel Amerongen)

Als er sprake is van een 'Groot Verband' dan zou het bouwhistorisch onderzoek, mogelijk in wisselende gedaanten, steeds onderdeel moeten zijn van deze verschillende vormen van het bedrijven van monumentenzorg. Dat deze verschillende vormen qua opvattingen en doeleinden veelal ver uit elkaar liggen laat zich verstaan. Om hier het bouwhistorisch onderzoek zijn adequate plaats bij te geven is niet zo eenvoudig.

Het is een regelmatig binnen de monumentenzorg gemaakte fout ervan uit te gaan, dat men daarbuiten dezelfde ideeën en belangstelling heeft. Wil de monumentenzorg, die zoals de ontwikkeling laat zien, zich steeds breder in onze maatschappij verankerd heeft, ook daadwerkelijk haar doelen bereiken dan zal zij zich bij de uitvoering meer rekenschap moeten gaan geven van de maatschappelijke krachten,

die op haar inwerken. Zij zal haar methoden op haar omgeving moeten afstemmen om zo het doel te bereiken. Monumentenzorg als toevalstreffer, daar is niemand bij gebaat. Een blik op de ontwikkelingen in de nieuwbouw laat zien, zoals Ruud Brouwers in diens inleiding op het laatst verschenen Jaarboek Architectuur in Nederland schreef, dat 'Het maken van goede sier met architectuur door opdrachtgevers en een oppervlakkig consumptiegedrag van het publiek de inhoud (van de bouwkunst, RdJ) kunnen uithollen.....Wat overblijft is een vernis, een buitenkant die een verschraalde lading aan het oog onttrekt' (Jaarboek Architectuur in Nederland. Uitg. Nederlands Architectuur Instituut. Rotterdam, 1991). Er is, zo schreef hij, een zucht naar spektakel ontstaan.

Maar niet alleen Ruud Brouwers, ook de architecten als Van Eyck, Rijnboutt en Asselbergs onderstrepen, dat de hedendaagse architectuur wordt bepaald door de projectontwikkelaar en de opdrachtgevers, die zich steeds laten leiden door wat heet, de haalbaarheid.

Te weinig kijkt de wereld van de monumentenzorg naar mijn mening naar wat er zich tegelijkertijd in de nieuwbouw, in de nieuwe architectuur-ontwikkeling voordoet. Zou men dat wel meer doen dan zou dat een helderder beeld oproepen van de wereld waarbinnen men werkt. Dan zou beter onderkend worden, dat wat niet direct te maken heeft met het oproepen van die goede sier eigenlijk al op voorhand 'verdacht' is.

De praktijk laat zien, dat het bouwhistorisch onderzoek zich met name evenwel richt op het afzonderlijke bouwwerk en daar niet goed van los lijkt te kunnen komen.

De directe relatie met het archeologisch onderzoek, al dan niet in de vorm van stadskern-onderzoek, wordt op uitzonderingen na, vrijwel niet gelegd.

Op zich niet zo verwonderlijk als wij eraan denken, dat het in gang zetten van een restauratie vooraf vaak onbewust bepaald wordt door een van de overwegingen, die ik zojuist noemde om monumentenzorg, dat wil zeggen het restaureren, te bedrijven.

Het symposium heeft als thema 'de aanpak en de organisatie van het bouwhistorisch onderzoek en de betekenis daarvan voor de restauratiepraktijk'.

Een restauratiepraktijk, die op haar beurt beïnvloed wordt door het te behalen eindresultaat, door het feit, dat zij bepaald wordt door de werking van het vergunningenstelsel en door de factoren tijd en geld.

Voor andere zaken of overwegingen, en zeker niet voor oponthoud tijdens de werk-

zaamheden, die van invloed kunnen zijn op de verleende vergunning of op de uitgetrokken (subsidie)gelden, lijkt geen tijd en dus geen aandacht te bestaan.

In sommige gevallen, afhankelijk van het 'maatschappelijk gebruik' van een bouwwerk, wordt bouwhistorisch onderzoek van belang of interessant gevonden. Bouwhistorisch onderzoek als toevoeging!

Bouwhistorisch onderzoek, dat op zijn beurt, methodisch en qua doelstelling nog steeds geen uitgebalanceerd onderdeel vormt van de praktijk van de monumentenzorg.

Het komt mij voor, dat wat nu bouwhistorisch onderzoek genoemd wordt, worstelt met het vinden van een eigen identiteit.

Wat nu bouwhistorisch onderzoek genoemd wordt betrof aanvankelijk (en vaak ook nu nog) het documenteren van vondsten, die tijdens restauraties worden gedaan.

Gaat het te ver om te stellen, dat die behoefte tot documenteren, tot het willen vastleggen van datgene, dat door een restauratie, – een onomkeerbare ingreep in de historische bouwmassa, bouwsubstantie en bouwtechniek – definitief wordt vernietigd of weer aan het oog wordt onttrokken, stoelt op het 'morele' besef om tenminste iets te hebben kunnen vastleggen? De documentatie als 'afkoopsoep'. De vraag wat met het gedocumenteerde te doen wordt daarna vrijwel niet gesteld.

Spreek ik van het willen vinden van de eigen identiteit van bouwhistorisch onderzoek dan moet dit onderwerp niet langer bepaald worden door de toevallige belangstelling van een even toevallige onderzoeker, maar dan dienen inhoud en functie aan het bouwhistorisch onderzoek gegeven te worden als schakel in de keten van de monumentenzorg.

Wat wij bouwhistorisch onderzoek noemen behoort de invulling te zijn van wat in de internationale publicatie van het Glossarium Artis, het Wörterbuch zur Kunst, dat zo'n 10 jaar geleden verscheen onder het patronage van het Comité International d'Histoire de l'Art, wordt aangeduid met 'Monumentenarchäologie', 'Archéologie (monumentale)', 'Archeology (of monuments)'.

Dit Glossarium, opgesteld door een internationaal gezelschap van deskundigen, omschrijft deze vorm van archeologie als: 'Erforschung..... sowohl durch Ausgrabung als auch durch Untersuchung der aufgehenden Teile unter bau-, kultur- und landesgeschichtlichen Gesichtspunkten. Die gemeinsame Bewertung von Bodendenkmal und aufgehenden Teilen kann zu besonderen baugeschichtlichen Erkenntnissen führen'.

(Glossarium Artis, Das Baudenkmal/Le monument historique/the historic monument. Wörterbuch zur Kunst. Redaktion: Rudolf Huber, Renate Rieth. Band 8. Tübingen, [1981])

Het leek mij goed U deze omschrijving te citeren omdat noch Haslinghuis, noch Van Dale aangeven wat te verstaan onder bouwhistorisch onderzoek. Zij komen niet verder dan het begrip bouwgeschiedenis.

Als wij nu invulling en toepassing willen geven, maar eigenlijk moet er gesproken worden van moeten, aan die geformuleerde omschrijving dan krijgen wij in dit verband te maken, en dat volgens een stelselmatige opzet, met :

- het onderzoek van en naar de materialen, constructies en bouwwijzes en de toepassing daarvan bij historische bouwwerken
- het onderzoek, inventariserend, naar het voorkomen, de verspreiding en de toepassing, beschrijvend en verklarend, van historische materialen, constructies en bouwwijzes
- het onderzoek naar de bouwtechnische en constructieve innovaties sedert de tweede helft van de 19de eeuw en hun invloed op de architectonische vormgeving en bouwtypen
- het omschrijven van begrippen, het opbouwen van termenlijsten volgens vaste, genormaliseerde definities, het verzamelen van historische benamingen
- het onderzoek naar de relatie architectonische vormgeving, materiaalgebruik en toegepaste bouwwijzes
- bouwhistorisch onderzoek en het ontwikkelen en toepassen van conserveringsmethoden. (Een wat tot nu toe genoemd mag worden, fragiele relatie).
- Wij krijgen dan direct te maken met de betekenis en de inbreng, die het bouwhistorisch onderzoek behoort te hebben op het vaststellen van de betekenis, de waarde van een historisch bouwwerk. Het historisch bouwwerk van belang vanwege zijn waarde als materieel historisch bronnenmateriaal; het historisch bouwwerk als een essentieel historisch onderdeel van onze hedendaagse leef-omgeving.
- Wij krijgen dan niet alleen te maken met het bouwhistorisch onderzoek voorafgaand aan een restauratie, maar ook met het opstellen van wat in het Duitse taalgebied het 'Konserveringsbericht' (elders wel het 'rapport de conservation', of het 'report on the preservation of...') genoemd wordt. Het vroegere restauratie-dagboek, uit te werken naar onze hedendaagse behoeften.
- Wij krijgen dan te maken met de vraag hoe historisch materiaal, hoe oude bouwtechnieken en hedendaagse materialen, bouw- en conserveringstechnieken hun bepalende plaats bij behoud en instandhouding moeten krijgen.

- Wij krijgen te maken met een geheel nieuwe opgave, het bouwhistorische onderzoek van het zogenoemde jongere monument. Produkt van toenemend technisch vernuft in plaats van traditionele overlevering. Een opgave waar niet snel genoeg mee begonnen moet worden.

Het lijkt wel, zoals ik nu over dit onderwerp spreek, alsof er gedurende de afgelopen jaren maar zo'n beetje wat gedaan is op dit terrein. Misschien is dat ten dele ook wel zo, maar de veelheid ervan heeft tot gevolg gehad, dat de bouwhistorie haar plaats komt opeisen.

De monumentenzorg is traditioneel sterk bepaald door haar aandacht voor architectonische vormgeving en als uiting van romantische gevoelens door het met kunstgrepen willen vormen van een monument naar een vooraf ontworpen historiserend beeld.

De monumentenzorg als instituut wordt thans geconfronteerd met het maatschappelijk vraagstuk van hoe te selecteren. Zij moet letterlijk en figuurlijk haar plaats en ruimte aangeven in de ontwikkelingen, die steeds gaande zijn in de vormgeving van onze gebouwde omgeving. Een positie, waarin zij erkend wordt, getuige de inhoud van de Nota 'Ruimte voor Architectuur' (Ruimte voor Architectuur: Nota architectuurbeleid van de ministeries van WVC en VROM. 's-Gravenhage, 1991)

Het is een logische ontwikkeling in de tijd, dat ruim een jaar geleden het artikel van Koos Steehouwer onder de prikkelende kop 'De middeleeuwen teruggevonden' moest verschijnen in het NRC Handelsblad en in breder kring de aandacht trok. Niet alleen vestigt hij daarin de aandacht op de aanwezigheid van grote aantallen in de kern nog middeleeuwse huizen in de historische stadskernen, maar tegelijkertijd maakt hij duidelijk welke rol het bouwhistorisch onderzoek daarbij speelt. Bouwhistorie en stadskern-onderzoek in nauwe samenhang met elkaar.

De belangstelling voor stads- en dorpskernen, niet in de laatste plaats aangewakkerd door de bescherming als gezicht, sterk tot de verbeelding sprekend door de zichtbare resultaten van de stads- en dorpsvernieuwing brengt met zich mee, dat het daarbij gaat om meer dan een stedeboekkundige opgave. Het resultaat van geduldig bouwhistorisch onderzoek en stadskern-onderzoek in enkele steden in ons land bewijst geen lippendienst aan de instandhouding van onze historische kernen, maar maakt duidelijk, dat er een nadrukkelijke opgave voor de monumentenzorg ligt.

Het bouwhistorisch onderzoek moet niet blijven steken in het verlangen naar steeds maar weer opnieuw willen vastleggen van nog meer 'ongestructureerde' gegevens, van het opstellen van steeds verfijnder

documentaties. Documentaties, die vervolgens vaak uit het zicht dreigen te raken.

Waar ligt de opgave voor de komende jaren voor het bouwhistorisch onderzoek? En wat staat ons te doen?

Er wordt inmiddels geoogst:

- Met zekere regelmaat verschijnen er publicaties op dit terrein. Inmiddels mogelijk geworden door het vele spit-, graaf- en documentatiewerk, dat gedurende de afgelopen decennia is verricht. Dit werk moet doorgaan, maar om het effect ervan te vergroten, meer gericht.
- Natuurlijk is het van groot belang, dat bouwhistorici onderling hun vondsten en ervaringen uitwisselen. Dat daar een platform voor bestaat is van groot belang. Maar uitwisselen onderling moet ook inhouden naar buiten toe!
- Trekt dit symposium de aandacht voor het bouwhistorisch onderzoek in de richting van de restauratie dan wordt daarmee een schakel overgeslagen. Bekendheid met deze gegevens moet met zich meebrengen, dat ook zij (de) redenen kunnen vormen monumenten, al dan niet beschermd, in stand te houden.
- Het onderzoek vraagt, gelet op de relatief geringe menskracht en beschikbare financiële middelen, om een weloverwogen inzet.

Het is niet de taak, noch is het mogelijk of gewenst, dat dit omvangrijke werk door een enkeling of een enkele instelling wordt gedragen. Het is een van de vruchtbare ontwikkelingen van de decentralisatie in de monumentenzorg, dat er een intensief samenspel op gang gebracht is tussen overheden. Zij zijn het, die gezamenlijk ervoor zorg moeten dragen, dat dit kennisgebied wordt vermeerderd.

- De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is, getuige niet alleen dit symposium, maar ook kijkend naar de uitgave van het Restauratievademecum, de reeks van uitgaven Bouwtechniek in Nederland (dat samenwerkingsproject tussen TUD, Groep Geschiedenis van de Bouwtechniek en de RDMZ), naar nu ook weer het Bulletin van de KNOB, naar zijn Jaarboek, naar zijn delen van de Geïllustreerde Beschrijving doende met het uitdragen van deze kennis. Niet exclusief iets van de RDMZ, maar met zoveel mogelijk anderen tesamen met deze dienst.
- De ontwikkeling is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in gang gezet om te komen tot wat genoemd wordt een Objecten Datamodel. Binnenkort zal het prototype in praktijk getoetst gaan worden. Het directe doel daarbij is om in een geautomatiseerde datastructuur gegevens van allerlei aard per object op te nemen en raadpleegbaar te maken. Het spreekt voor zich, dat door constante voeding van een dergelijk systeem, en dat kan uitsluitend actueel gehouden

worden door een constante invoer van gegevens van buitenaf, er een steeds belangrijker wordende informatiebron over monumenten ontstaat. De RDMZ levert als het ware de faciliteiten, de gebruikers, direct belanghebbenden, zullen aangesproken worden op het stelselmatig leveren van informatie.

- Speelt het verrichten van bouwhistorisch onderzoek bij restauraties nog slechts een geringe rol, het instrument van de Meerjarenprogramma's in het kader van de BRRM bieden goede mogelijkheden om een planning op te zetten voor het (doen) verrichten van bouwhistorisch vooronderzoek. Het is de bedoeling, dat met ingang van het volgend jaar hier een aanvang mee wordt gemaakt. De voorbereidingen daarop, zowel organisatorisch als financieel, zijn in volle gang. Het is de bedoeling, dat hiervoor een meerjarenprogramma wordt opgesteld, waarbij gemeenten, provincies, architectenbureaux en wetenschappelijke instellingen worden betrokken. Ook lopend stads-kern-onderzoek zal van invloed zijn op de te maken keuzes.

Niet voor niets werden al in 1986 een RV Bijdrage over het Vooronderzoek en onderzoek van monumenten geschreven. De handleiding, die toen verscheen moest ervoor dienen 'om te bevorderen dat er meer en beter dan tot nu toe onderzoek wordt gedaan alvorens men begint met werkzaamheden aan beschermde monumenten.....'.

(S. de Jong, Het onderzoek van monumenten. Vooronderzoek en onderzoek van monumenten. RV Bijdrage 03. Zeist, 1986)

- In het onlangs door de RDMZ uitgebracht Meerjarenprogramma Nota 'Cultuurhistorische Kwaliteit in de ruimtelijke orde....') (Meerjarenprogramma Nota 'Cultuurhistorische Kwaliteit in de ruimtelijke orde en het rijksoverheidsbeleid in de jaren negentig. Zeist, 1991) wordt aangekondigd, dat het het voornemen is om te komen tot een reeks van uitgaven in rapportvorm onder de titel 'Cultuurhistorische Verkenningen in het perspectief van toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen'.

In deze Verkenningen zal nadrukkelijk aandacht gegeven worden aan het onderwerp van de bouwhistorie. Daarbij staat voorop, dat daarin steeds een beschouwing geschreven zal moeten worden over de specifieke historische ontwikkeling van de bouwkunde en bouwtechniek binnen een bepaald geografisch gebied, dat als een cultuurhistorische entiteit valt te beschouwen. Wordt er geconstateerd, dat er lacunes in de voorhanden zijnde kennis zitten, dan zal nader onderzoek in het kader van het onderzoeksprogramma van de RDMZ worden geactiveerd.

- De inbreng vanuit het bouwhistorisch perspectief in het vergunningstelsel zal worden versterkt door de RDMZ. Het is inmiddels staande praktijk geworden, dat dit aspect een vast onderdeel in de besluitvorming geworden is.

Eerder sprak ik al van de relatief geringe menskracht en beschikbare financiële middelen, die om een weloverwogen inzet vragen. Dat vraagt dan om een goede samenwerking en om een goed samenspel.

Het is daarbij niet de bedoeling, dat het restaureren van monumenten meer een zaak van filosofie en van esthetiek blijft, maar meer er één van ethiek wordt, zoals C. Peeters indertijd al bepleitte.

(W.F.Denslagen e.a., De tand des tijds. RV Bijdrage 07. [Zeist, 's-Gravenhage, z.j.]

De tand des tijds doet zijn werk toch wel. De specialisten op het terrein van de monumentenzorg behoren preventieve maatregelen te nemen in plaats van curatieve.